

Синиша ЈЕЛУШИЋ*

АСПЕКТИ ТУМАЧЕЊА

Стефан Митров Љубиша, два вијека од рођења (1822–2022)¹

*Поштовани предсједниче Црногорске академије наука и умјетности,
уважени академици, даме и јосиодо,*

Данашњи свечани спомен (: homage/омаж) на стваралаштво Стефана Митрова Љубише (1824–1878), поводом два вијека његовог рођења, ваља започети суштинским питањем: Како Љубишу читати данас? Читати га као писца чије је значење, с обзиром на савременост, превасходно од архивске важности, или напротив, као писца који нам сада и овдје саопштава нешто од важне, широко схваћене актуалности, која Љубишу може помјерити ка жижи интересовања савременог читаоца? Ово, другим ријечима, значи питати: у чему је подстицајност његовог текста данас, уколико познато знамо да је, према суду многих, Љубиша у основи највећим дијелом довољно тумачени аутор, да је о њему све битно већ речено и који отуда данас може имати функцију искључиво књижевног музејског артефакта, који смо обавезни чувати у културном памћењу, али без неког ближег додира са савременим, посебно, књижевнотеоријским мишљењем?

Биће занимљиво најприје обратити пажњу на Љубишино аутобиографско бљежење околности сопственог рођења (*nota bene*:

* Проф. др Синиша Јелушић, ванредни члан ЦАНУ

¹ Омаж С. М. Љубиши, ЦАНУ, Подгорица 29. 11. 2022.

Љубишин аутобиографски дискурс свагда је писан у трећем лицу, чиме као да се прикрива ауторов прави идентитет), с обзиром на навод:

„Будући му оцу мрла дјеца у повоју, градске бабе гаталице напуге му матер (Кату Брдареву из Грбља) **да изложи на раскршће прво мушко дијете које роди, како би му се наша намјерна кума** (подвукао С. Ј.). Кате послушала бабе и родивши Стефана, баш кад се је раздвајала ноћ с даном, предаде га јошт некрштена некој старој примаљи, омотана у сукненијем прњама, да га изложи на улици. Била је ту ноћ жестока смрзлица, а бура зујала да отпада нокат од мяса. Наступи у оној невиђелици човјек путник ногом до чеда, и ваљда би га погазио да примаља иза угла не завикне: ‘Прими, куме, Бога и Светога Јована!’ Тај је намјерни човјек био новорођену крштени кум.”

Пажљивом читаоцу не може промаћи да се само у овом кратком фрагменту налазе два битна, конститутивна предиката опште списатељеве поетике. Најприје интересовање за етнографско, које је у овом случају непосредно повезано с искуством пишчевог рођења. Не треба посебно наглашавати до које мјере појам „раскршћа” представља једно од изузетно важних „култних” и „обредних” мјеста у митолошко-магијским системима бројних индоевропских народа. Посебно повезано с обредима рођења дјете, у магијским поступцима у циљу очувања живота деца у оним породицама у којима се „дјеца не држе”. Други поетички предикат има у виду трансформацију једног начелно етнографског материјала у књижевни: нема сумње да овај издвојени аутобиографски дио, иако писан без изворне књижевне намјере, убједљиво показује суштаство Љубишиног књижевног талента, који омогућује градњу необично оригиналне и визуелно упечатљиве књижевне слике у којој се презентује хладна фебруарска ноћ: „...жестока смрзлица, а бура зујала да отпада нокат од мяса. Наступи у оној невиђелици човјек путник ногом до чеда...” Није претјерано рећи да се ова, готово мимогредна реченица начелно нефикционалног текста, може читати и као микроструктурни образац Љубишиног књижевног поступка у цјелини.

Занимљиво је да се у неколиким о Љубиши општепознатим подацима, могу пронаћи, управо за савремено тумачење, необично подстицајни, хеуристички искази. Тако, на примјер, Љубиша је списатељ, али, како знамо, и активни политички дјелатник. Неће бити претјерано рећи да је дављењу политиком посвећен готово читав његов живот, с обзиром да знамо да је у раним годинама општински секретар у Будви (према неким изворима био је и градоначелник), а потом најприје посланик и једно вријеме предсједник Далматинског сабора у Задру и делегат у Царевинском вијећу у Бечу. Суштина његовог политичког ангажмана прегнантно је, *grosso modo*, садржана у говору „О народном бићу. Говор на Бокешкој скупштини О Духовима године 1848”, у коме је саопштио неколике мисли које својом далекосежношћу обавезују да буду са највећом пажњом прочитане и у нашем времену. Једна од таквих мисли наводи се у овој, по свему, Љубишиној круцијалној реченици:

„Као што поједину човјеку прије свега треба да се стече биће, пак да располаже начином како да у свијету живи, тако и једном народу треба да се стече биће, пак да расположи какве му уставне слободе пристоје.”

Како ћемо се надаље увјерити, Љубишино становиште о стицању бића свакако је не само политички универзално и отуда је неупитно да има и последице два вијека актуално значење. С тога наведимо још и допунско образложење овог става, који Љубиша започиње одлучним уочавањем да: „Наш народ у овој покрајини нема бића” и аргументацијом разлога оваквог става: „...угњетен је од италијанштине, пак би било по њ излишно, сувишно а и доста смијешно да без властитог народног бића гради себе (!) којекакве туђе аљине”. Коначно, издвојимо још и Љубишин трајни и непромјенљиви политички захтјев, који се односи на: „Развитак народности, равноправност вјере и језика...” Индикативан примјер Љубишиног истрајавања на потврђивању народног језика налазимо у податку да је, са тога разлога, на његов предлог била „узета из језујичких рука гимназија дубровачка”. Том приликом рекао је Љубиша:

„Ја нијесам противан да језујит, као сваки други грађанин буде учитељ, но сам противан стога што језујити, који су учитељи при дубровачком гимназију, *не знаду наш*

народни језик (С. Ј.), пак и стога што нијесу положили учитељски испит законом прописан, с чега долази да далматински облашћени учитељи шетају по улица неухљебљени, а необлашћени језујите заузимају учитељска мјеста. Да језујите мукте предају, много би било!”

Уопште узев, примјећујемо да је овдје ријеч о својеврсном поклапању појмова *йолийичкој*: јер се овдје има у виду превасходно ослобођење народа чије се бивство темељи на народном језику и *ейнојрафској*, јер се под појмом „властитог народног бића” разумију његов народни језик, потом обичаји и традиција, дакле све оно што припада културном памћењу, или оном дисциплинарном оквиру, који се односи на етнографско или антрополошко у историјски посебно одређеном смислу.

Тренутак је подсетити да је Његош у писму Николи Томазеу (Трст, 1. 03. 1847), истини за вољу необично херметично, изложио идеју блиску Љубишиној аналогiji о стицању бића код „појединог човјека” и „народног бића”. У епистоларном исказу Његош је записао да је свијет „позориште на којему је свако своје дјело дужан на особени начин представљати. Ово је оно што свака *сйвар* само себи хоће да буде сасвим *йрилична*” (курзив С. Ј.). Већ увелико рабљена метафора позоришта, код Његоша је у функцији представљања посебности, специфичности и диференцијалности бивства личности и/или народа. Ма колико многим изгледало претјерано, овдје се, и код Љубише и код Његоша, антиципира нека врста индивидуационог процеса, која ће у потоњим временима, примјерице, наћи централно мјесто хуманистичкој психологији (: *self-actualization*/самоактуализација — А. Маслов) и, посебно, у аналитичкој психологији Карла Густава Јунга: попут индивидуума чији је телос постати цјеловита личност (: *principium individuationis*), исто тако је и сâм народ дужан развити своју особеност, насупрот његовом поништењу с обзиром на премоћ друге културе којој ова бива подређена.

Отуда се још једном показује да Љубишина личност није у себи строго раздвојена на равни политичког, етнографског/антрополошког или књижевног стваралаштва, него да ове код њега међусобно прожете и да чине једну нераздвојну цјелину. Јер, како ће се показати, у основи служе истом задатку: потврђивању посебности у

бивствовању народа коме је припадао, стваралачкој потврди онога што чини његову највишу вриједност и разликујућу посебност (: *differentia specifica*).

Овакво Љубишино становиште исказано у горе поменутом говору на Бокешкој скупштини, савршено кореспондира са поруком из уводне ријечи упућене читаоцима у *Приповијестима црногорским и приморским*, којом се експлицитно самоодређује функција његовог књижевног стварања. Карактеристично је да значење Љубишиних ријечи више упућује на методолошка начела, која припадају аутору етнографске опередијељености, поготово уколико је, строго узев,

„Моја (је) намјера била да овом радњом очувам неколико знаменитијих догађаја своје отаџбине, а узгред да опишем начин живљења, мишљења, разговора, напосок врлине и мане и пороке својих земљака, пак све то да предам потомству онако како сам чуо и упамтио од старијих људи, јер видим да се сваки дан те ствари преображавају и гину све што је напреднији дотицај и пооплавица туђинства”.

Варијацију и/или потврду готово истовјетног Љубишиног става који, истини за вољу, сада више подсјећа на неку врсту антропографске хронике, налазимо у *Причањима Вука Дојчевића* (: *Некоме ѿнону ѿлуша а некоме ѿлушају олова*), у којима наратор излаже своје основно хтијење:

„...хотио бих да се изнесу на видјело дивни огледи нашијех јунака, мудраца, књижевника, женскијех глава, што су служили части и имену срцем, памећу, поуком, а прегорели отаџбини живот, имуће, пород и мир. Хтио бих да се, според тију врлина, гдјегдје ошибну пороци нашега пука, највише освета, сутука, предрасуда, клетва и кунидба, како би се огледао у првијем, а помрзио на потоње; и то све да се исприча просто, наравно, у народној одјећи...”²

² У ширем контексту важна нам је књижевна/поетичка успоредба са нешто млађим Љубишиним црногорским савремеником Марком Миљановим који, *grosso modo*, саопштава аналогно становиште: „Читаоче, драги брате, намјеравам, у главном описат, не опширно, него укратко, неке главне црте из живота

Нема никакве сумње да је ово становиште сасвим на трагу Вуковог реформаторског културолошког програма, који је, између осталог, подразумијевао регистровање, биљежење као архивирање фолклорног наслеђа (: народне традиције), које наслеђе без таквог поступка бива препуштено самозабраву и историјском утрнућу. Стога нас никако не изненађује да се овако исказани Љубишин етнографски, језички или антрополошки интерес, који слиједи вуковска начела, с правом има повезивати с подацима да Љубиша већ 1838. најприје је претплатник за Вукову књигу *Црна Гора и Бока Коџорска*, а нешто касније и на *Ковчежић* и *Српско-далмајински маџазин*.

Нема сумње да ће у духу Вукових начела у *Српско-далмајинском маџазину* бити објављен и Љубишин први рад, *Ойшијесѿво ѿашијровско у окружју коџорском* (1845), у коме се разговјетно разабира његово рано интересовање за историју, географију и етнографију (фолклорни распон: језик, обичаји, традиција итд.), што ће представљати један од битних творбених принципа његовог потоњег књижевног рада.³

Тако смо поступно доспјели до, за Љубишино књижевно стварање, круцијалног питања: како се од намјере етнографске архивистике: „да овом радњом очувам неколико знаменитијих догађаја своје отаџбине”, допире до фикционалног творења аутентичног књижевног текста, по коме Љубиша постаје један од јамачно најзначајнијих јужнословенских приповједача књижевне историје 19. вијека? Или, ековски (У. Еко) питано: како се од Љубишиног не-књижевног *intentio auctoris* долази до књижевног *intentio operis*? Јер, попут постулата о умјетничком стварању који од Аристотелове

онија јунака који су ми познати лично или по казивању... Да пишем ове црте не нагони ме славољубје, јер ми оно никад није распињало груди, до једино ме нагони то што видим да многи јунаци не само да умријеше тијелом но и рад њихов умрије који не смије бит заборављен... Не знам друго, но што ми се чини оно пишем, а како умијем, тако кликујем!”

³ Зарад цјеловитог увида у генезу Љубишиних књижевних интересовања, поменимо да је започео са преводима дјела италијанских писаца које је читао у оригиналу. Тако је 1862. године у задарском *Народном листу* објавио одломке из неколико Ариостових сатира (Лудовико Ариосто, италијански пјесник, 1474–1533, прим. Г. Ч.) и Хорацијеве *Оде*. У *Јавору* за 1862. годину објављује, такође, Хорацијеве *Хвале сељачкој живоѿи*, а Ариоста у Вили 1868. и у *Народном календару* Матице далматинске за 1873. Преводи и Дантеа.

Поетике баштинимо, књижевно дјело поуздано није мимесис/огледало, опонашање или имитација, него у свом бивству аутономна творевина *sui generis*.

Сасвим сажето речено, имајући у виду специфично књижевно начело у односу на Љубишин термин *йријовијесџи*, запазићемо да се оно (: начело) заправо наводи у префиксу *ПРИ-* који јесте у вези са повијешћу (при-повијетка), али је детерминише и посебно одређује. У префиксу *ПРИ-* садржана је сложеност граматике дијегетичког поступка и њему иманентне семантике. Јер је управо томе *ПРИ-*, фикционално творење књижевно битно новог (: *poiesis*), по чему биће књижевног постаје аутономна творевина, која се има вредновати строго узев, једино из себи иманентних начела.⁴

Само Љубишино свједочење убједљиво показује како се у самој структури термина *йријовијесџи* има разликовати оно што припада *йовијесџи* од онога што се повијести *йри* — додаје:

„Ја сам добио грађу”, каже Љубиша, „за приповијетке које сам објавио: *Скочићевојку* и *Проклејџи кам* од игумана Мојсија Вукшића Убљанина; *Малоја Шћейана* од Вука Маркова Вранете Махиле; *Продају йајџијаре Бркића* од Ђура Вучетина Брајића; *Поја Андровића* од Митра Попова Греговића Паштровића и то после смрти Којовићеве, а *Крађа* и *йрекрађа звона* догодила се, тако рећи, под мојим очима. *Кањош Мацедоновић* легенда је коју скоро сваки Паштровић зна. Сам сам пак допунио историчну страну, како сам најбоље могао и умио.”

⁴ *Nota bene*: Тери Иглтон доводи у питање овај појам умјетничке фикције, јер кад кажемо да је књижевност „креативни” — или „имагинативни” облик писања, мислимо ли можда да су историографија, филозофија и природне науке некреативне и неимагинативне? Он предлаже да би можда нам ваљало поћи од сасвим другачије претпоставке. Можда бисмо књижевност могли дефинисати не с обзиром на њезину „фикционалност — или имагинативност” — већ с обзиром на њену сасвим специфичну употребу језика (Р. Јакобсон и руски формалисти). Али, ако на трагу Иглтона доведемо први суд у питање, што није сасвим извјесно, а прихватимо други, опет ће нам, не мање убједљиво, послужити као јак аргумент да Љубиши имамо придати атрибут књижевни и/или умјетнички.

Уколико овај однос повијесног и његове фикционалне трансформације примјенимо на књижевни лик Кањоша Мацедоновића, доспијевамо до још поузданијег закључка. Тако на примјер, према акрибичним истраживањима академика Љубомира Зуковића, непутна је извјесност историјског догађаја (: повијести), који укључује јунака Кањоша Мацедоновића, чије се име у историјским архивама помиње. Мацедоновић је, сада то поуздано знамо, живио у 15. в. и био један од потписника договора са Млецима из 1423. год. (Мимогредно је индикативно поменути да се, насупрот свом привилегованом јунаку, његов књижевни творац према овом договору односио крајње критично!) То недвосмислено показују документа, један на латинском, други на италијанском језику, који су несумњиво Љубиши морали бити познати. Али у односу на један број критичара и књижевних историчара, који су истицали превасходно историјски карактер Љубишиних *Пријовјестии*, академик Ново Вуковић формулише обавезујући методолошки аксиом:

„Историјски оквири прављени су широким потезима, а скоро сав унутрашњи простор остављен је пишчевој имагинацији. Према томе, атмосфера минулих прошлих вјекова, профили средина, колективне и индивидуалне драме, разноликост људских типова и судбина, свакодневни догађаји и сл., ријечју — све оно што чини суштину Љубишине прозе, јесте умјетничка фикција.”

Ово нам даје могућност да можемо запазити постојање неколиких базичних равни Љубишине књижевне поетике, које представљају кључне творбене/конститутивне елементе структуре Љубишиног књижевног текста. Ваља нагласити да ове равни нипошто нијесу строго одијељене, већ да се налазе у односу међусобног прожимања: Најприје (1) историја/ историјски фактицитет, у односу на који слиједи (2) имагинативно преобликовање (: фикционалност) — наратолошки аспект тумачења (прича, причање), (3) врло особене лексике и синтаксе које конституишу (4) специфичну семантику Љубишиног текста. У овој свакако превише редуktivно изложеној схеми, као посебну раван могућег тумачења Љубишиног текста нипошто не треба запоставити, ако јој већ не треба дати и примат, етнологску и антрополошку раван, којима су код Љубише

свагда иманентни митски и религијски семантички аспект. Имамо ли у виду посљедњи наведени аспект, не би било тешко показати да се у Љубишиним приповијестима и причањима подједнако, могу примјерице разликовати два темељна облика религијског ритуала или мишљења карактеристичног за паштровски крај. У првом, који је свакако паганске провенијенције, ријеч је о радикалној детерминацији свеколиког бивствовања, које повезујемо са значењем термина судбина или случај, са јасним учешћем неких карактеристика хришћанске провенијенције. У другој се хришћанским преображајем личности (до кога се преображаја доспијева једино у слободи и љубави), ова паганска визура свему неумитне судбине, коригује, ако не и до краја укида.

Тиме је у Љубишиним приповијестима присутна семантика сложеног *coniunctio oppositorum* двају различитих религијских система, паганског и хришћанског, аналогно не мање сложеном прожимању историје и фикције, за које се прожимање без остатка може утврдити да представља круцијалну особеност његовог, за данашњег читаоца, несумњиво сложеног приповиједачког умијећа. Строго постављена дистинкција двају религијских полова: паганство — хришћанство и књижевнотеолошка критика свакодневне псеудохришћанске праксе, представља један од оних круцијалних атрибута који Љубишино књижевно дјело чине подстицајним за даља семантичка истраживања, посебно она која религијској семантици књижевног текста придају посебан значај.

Екуменски став хришћанског јединства који се не једном има забрати у Љубишиним приповијестима, аутор је здушно преносио на идеал јужнословенске заједнице, Срба и Хрвата, православних и католика посебно. Мада је сâм имао свијест о утопијској жељи, ипак је живио у нади да ће се нека врста јужнословенског јединства на крају остварити. Стога је свој *Животџоис* завршио далекомсежном и без сумње, антиципацијском поруком:

Оно што један вијек сматра *уџоџијом*, у другоме постане сељачка истина. Тешко оној души која је посјејела кукољ међу Србима и Хрватима, међу католицима и православнима, јер је то омело нагли развитак укупне народности и језика. Боже, дај, да скоро започети у староме Дубровнику *Словинац*

обустави братску неслогу и поврати давни склад! — У Боци,
Преполовне сриједе, 1878.

Ако је Љубиша заједно са својим вијеком ову заједницу Срба и Хрвата, православних и католика, сматрао утопијом, али која ипак једног дана може постати остваривом, онда ми данас, готово вијек и по послје, живимо у потпуној дистопији трагичне реалности, која од Љубишиног утопијског идеала изгледа да никада није била даља!